

TEISTSUGUSED MUINASJUTUD

Eesti muinasjutud. I:1. Imemuinasjutud. Koostanud ja toimetanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. (Monumenta Estoniae Antiquae V. Fabulae Populares Estonicae I:1.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009. 639 lk.

Eesti muinasjutud. I:2. Imemuinasjutud. Koostanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. (Monumenta Estoniae Antiquae V. Fabulae Populares Estonicae I:2.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2014. 767 lk.

1876. aasta Eesti Postimehe lisalehes nr 13 kirjutas Jakob Hurt oma kavast välja anda eesti rahva ajaraamat, mille osad oleksid: I. Vana Kannel, II. Vana Tarkus, III. Vana Usk, IV. Vana Jutt, V. Vana Kombe. Selle raamatu koostamiseks palus ta oma lugejatel üles kirjutada kõik la ulud ja lood, mis rahva seas veel liikvel olid, ja need talle saata. Hurda initsiatiivist lähtunud ettekujutused ja sihid täienesid rahvaluule kogumistöö tulemusel pidevalt ning XX sajandi alguses sõnastas Hurt idee rahvaluule teadusliku väljaande seeriast „Monumenta Estoniae Antiquae” (MEA). Just neist ideedest ongi välja kasvanud kõnesolev eesti muinasjuttude teaduslik antoloogia. Varem ei ole selles monumentaalses sarjas muinasjutte ilmunud (küll on aga 11 köidet rahvalaule, 5 köidet muistendeid, mitmeosalisena on ilmunud nii eesti vanasõnad kui ka mõistatused). 2009. aastal avaldati Eesti Rahvaluule Arhiivis olevate imemuinasjuttude publikatsiooni 1. osa, 2014. aastal selle 2. osa. Selle suure töö tulemust tunnustati Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapitali aastapreemiaga (2014).

MEA sarja põhimõtteks on, et selles avaldatakse kõik Eesti Rahvaluule Arhiivis talletatavad tekstid. Muinasjuttude puhul ei ole see siiski mõeldav, kuna arhiivis on paarisaja aasta jooksul (küll kahe kõrgajaga – 1890. aastad ja 1930. aastad) kogutud suurusjärgus 6000 käsikirjalist imemuinasjuttu, millele lisanduvad veel heli- ja videosalvestused. Väljaande jaoks tuli teha seega valik. Koostajate otsusel esindab kõiki imemuinasjuttutüüpe üks kuni kolm varianti, sõltuvalt variantide üldarvust arhiivis. Tegemist on seega tüpoloogilisel printsiibil koostatud antoloogiaga. Tekstidest on proovitud esitada nii ootus- kui ka eripärase stiili või süzeelahendusega lugusid, ja seda nii, et oleksid esindatud Eesti eri piirkonnad. Viimast mõjutab vältimatult see, mil määral iseloomustas jututraditsiooni olemasolu üht või teist ala.

Imemuinasjuttude kahest köitest leiab kokku 315 teksti: esimeses 158 (mis esindavad 80 tüüpi) ja teises 157 lugu (85 tüüpi). Folkloristlikud selgitused, nagu tüübi mõiste („Muinasjuttutüüp on samasüzeeliste tekstivariantide koondkuju”), tüübikataloogi tähendus (see koondab jututüübid, mis on „jaotatud rühmadesse ja nummerdatud, lisatud on jutusüzeede lühikirjeldused”) ja tüübikataloogist lähtuva muinasjuttude märgistuse ajalooline kujunemine (ATU) on esitatud mõlema köite saatesõnas. Nii ei pea mittefolkloristist lugeja igal juhul alustama 1. köitest, sest ka ainult 2. köide annab ammendava taustateadmise. Igal avaldatud lool on oma järjenumbr ja numeratsioon läbib mõlemat köidet. Iga loo lõpus on teksti arhiiviviide, mis sisaldab andmeid selle kohta, millal, mis piirkonnast ja kellelt see lugu on kirja pandud ning kes oli kirjapanija. Sellest lähtuvalt on koostatud köite lõpus avaldatud jutustajate

register, rahvaluulekogujate register ja koharegister.

Ühtlasi leiab lugeja iga loo lõpust viite loo tüübinumbri. See võimaldab „Tüübikommentaaride” osast leida ulatusliku teavet loo taustale, nagu näiteks selle rahvusvahelisele levikule, muinasjutu tuntusele Eestis (nt mitu varianti sellest loost arhiivis on), viiteid selle jutuga seotud kirjandusele, motiivide võrdlustele jms. Tuleb tunnistada, et muinasjutte süvitsi tundva uurija kommentaarid osutavad seikadele, mida muinasjutu lugemisel esmapilgul tähele ei pane. Näiteks ühe maailmas tuntuima muinasjutu „Tuhkatriinu” ühe versiooniga seoses (lugu nr 169) juhitakse tähelepanu ühele tavatule aspektile: esitatud variandis ei ole üht olulist rolli kandvat tegelast – kuningapoega, ja nii ei ole selles loos ka muinasjutusüžee seisukohalt olulist sündmust – pulmi.

Registrid ja kommentaarid, mis on loodud uurimiserühma pikaajalise ja sihipärase töö käigus, pakuvad teadliku vaate muinasjuttudele. Nii pole selle väljaande oluline roll mitte ainult anda süsteemne ülevaade muinasjuttudest (süžeedest, levikust, populaarsusest vms), vaid pakkuda ka tuge muinasjutu edasisele uurimisele. On tähelepanuväärne, et muinasjutu uurimise töörühma liikmed ja ühtlasi antoloogia koostajad on avaldanud ka selle materjali põhjal tehtud iseseisvaid uurimusi. Näiteks võrdleb Kärri Toomeos-Orglaan „Tuhkatriinu” ja „Kuningatütar klaasmäel” näitel neiu ja noormehe kui tegelaskuju erinevust samalaadse struktuuriga juttudes (ilmunud ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics* 2013, kd 7, nr 2). Mõlema loo peategelane on oma peres allasurutud, kuid nad teevad midagi õigekspeetavat ja sellest käivitub sündmuste rida, mis lõpeb peategelase staatus muutumisega ühiskonnas (olgu see siis rahva austuse ja imetluse võitmine või kuningriigi saamine). Ilmneb aga, et naistegelane pälvib parema saatuse ai-

nuükski oma õige teo pärast, noormehest tegelase ette seatakse aga mitu ülesannet, mida ta oma teekonnal enne sihile jõudmist peab täitma. Kerkib huvitav ja oluline küsimus soorollide eripärasest muinasjutus ja ühtlasi võib küsida, kuidas see haakub jutustajate ühiskonna töekspidamiste või harjumuspärasustega. Ootamatu, kuid veenva vaate pakub Risto Järve artikkel muinasjutu ja turismi seostest teekonna tähenduse kaudu: „Nii muinasjuttu kui ka turismireisi võib pidada reaalsusest põgenemiseks, oma maailmast väljapääsemiseks, mille puhul alustatakse argisest keskkonnast ning siirdutakse paika, kus kõik erineb tavapärasest, kus meeled on ergad ning kõike tajutakse ebatavalisena” (artiklis „Muinasjutt ja turismireis”, vt Keel ja Kirjandus 2010, nr 8–9, lk 65).

Mairi Kaasik analüüsib muinasjutmotiive, kus surelik liigub üle elavate ja surnute ilmapiiri, näiteks „Imemuinasjuttude” 1. köitest muinasjutud „Kaks sõpra”, „Vennad Ats ja Mats”, „Imeline viulilugu”, „Surnupealuu”, „Haige hobune”, „Kolmsada aastat igavesest ajast” (artikkel on ilmunud ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics* 2013, kd 7, nr 2). Piiri olulised tähised on seotud ajaga: elavate ilmast ära olev aeg kestab tajutud ajast oluliselt kauem või vähem (mõne tunni asemel seitsekümmend aastat; kolme linnulaulu kuulamine kestab kolmsada aastat, aasta möödub kahe magamiskorraga, samas üks magamiskord kestab tuhat aastat jne). Süžeejoonise järgi võib äraminek toimuda sotsiaalsetele piiridele viitaval ajal (nt pulmad). Loo tegelased on elavate ilma esindajad (mitte üleloomulikud tegelased), mistõttu ilmsiks tulevad mitte ainult samaaegselt olemasolevad kohad (surnute ja elavate ilm), vaid ka paralleelselt kulgevad ajad, millest loo tegelane osa saab. Uurijate muinasjuttukäsitlused osutavad tõsiasjale, et see lugemisvara ei pea jääma vaid lapsepõlve, sest muinasjutud on seesmiselt mitme-

kihilised lood ja pakuvad mõtlemisainet ja võib-olla ka mittemuinasjutulise ilma äratundmist igas eas lugejale.

MEA sarjas avaldatud imemuinasjutud on osalt tuttavad lastekirjandusest või ka filmidest. Ent kui viimastes on esil pildid, visuaalsus, siis siin on esil sõna. Sündmuspaigad, tegelased, sündmused sõnastatakse detailrikkalt, arendatakse dialooge. Jutustajal on aega kõnelda ja lugejal oma kujutluspilte luua: „Seal kobistas keegi ukse taga ja üks vana, väga vana hall sant astus uksest sisse, teretas tuasolijat madala healega ja istus siis järi peale. Kaua silmitses ta oma vana, aga siiski elava silmadega tütarlapse tööd ja tema kurba nägu ja sõnas siis: „Sa oled vist vaenelaps, ilma isa ja emata ja seisad nüüd võera valitsuse all, kus sul vist väga raske töö ja elu on” (Imemuinasjutud 2, lk 67). Nii viib üks Ambla jutustaja kokku Tuhkatriinu ehk Kuldkinga ja tema elu muutnud võlukepi loovutaja. Osa murdetekste on esitatud ka tõlkes.

Muinasjutte lugedes saab peagi selgeks, et muinasjutu kohta käivad ste-

reotüübid („muinasjutuline”, pulmadega lõppevad armastuslood, valgel hobusel ratsutavat printsit ootavad printsessid, lõpuvormel „kui nad surnud ei ole, siis...” jms) ei pea paika. Lood on mitmekesiste süžeedega ning piir imeliste ja eluliste seikade vahel on sujuv. Nii otsustavad sulastena leiba teenivad vennad alustada õnneotsimise teekonda jüripäeva hommikul enne koitu: „Enne kui nad reisi ette võtsid, istusid suure tamme alla maha. Tulevik tundmata ees, siis tuli asja põhjalikumalt läbi kaaluda.” Pärast oma õnneotsimise teekonda tuli üks vendadest tamme alla tagasi, see oli jaaniöö, ja kuulis seal kaarnaid inimkeeli kõnelemas. Mängu tuleb nii elu muutev teave kui ka kukekiremisega kaduv kaarnate jutt, mida võis võtta ka unenäona, kuid „unenägu see ei võinud ju olla” (Imemuinasjutud 2, lk 400–401). On elulisi seiku, aga ka ootamatuid esitusi, nagu „Lihula mehe elulugu” või „Üleaia Jaan”. Need polegi lastelood.

TIIU JAAGO